

Pennen en zwaarden voor de heilstaat

Over de ambiguïteit van de socialistische stroming in Nederland,
het jaar na de splitsing van de SDB, 1894 – 1895

'Eene opmerking.

In Amsterdam bevindt zich een gebouw, dat den naam draagt van: ‚De Werkende Stand‘. Met het geven van dezen titel hebben de heeren hoogstwaarschijnlijk te kennen willen geven, dat er ook een stand is, *die niet werkt*.

H.'

Laurens-Jan Danen
4009177

L.Danen@students.uu.nl

Onderzoeksseminar III C:

‘A civil society? Verenigingsleven en democratie in Nederland en Europa, 1750-1914’

Bachelorscriptie

27 juni 2016

8800 Woorden

Samenvatting

In oudere historiografie wordt de afsplitsing van de SDAP van de Socialistenbond vaak gezien als een nieuw begin. Historicus Tichelman noemt de SDAP vanaf zijn oprichting zelfs uitgesproken reformistisch en parlementaristisch. De Socialistenbond zou na augustus 1894 de revolutionair-anarchistische insteek van de SDB hebben voortgezet. Laten een revolutionair-anarchistische Socialistenbond en parlementair-reformistische SDAP zich simpelweg tegenover elkaar stellen? Hoewel sentimenten voor revolutionair-anarchisme en parlementarisme, gecombineerd met voorkeuren voor economische of politieke strijd de splitsing mede hebben bewerkstelligd, oppert dit onderzoek een beeld van ambiguïteit.

Door in hoofdstuk 1 de beginselenverklaringen en strijdprogramma's, uitspraken van kopstukken en de leden van beide groeperingen te analyseren, komt dit beeld van ambiguïteit naar voren. Een parlementair-reformistische SDAP en revolutionair-anarchistische Socialistenbond laten zich niet zwart-wit tegenover elkaar stellen. Dit onderzoek toont aan dat sentimenten voor weerszijden van het socialistische spectrum vertegenwoordigd bleven in beide groeperingen. De SDAP liet zijn revolutionaire, of economische insteek niet vallen in het jaar na de splitsing van de SDB. Toentertijd kenmerkten de groeperingen zich door twijfel en een zoektocht naar de eigen identiteit, de groeperingen ondervonden zelfs een zekere mate van verbondenheid.

Om de in hoofdstuk 1 betoogde ambiguïteit kracht bij te zetten wordt in hoofdstuk 2 een invalshoek gekozen die ondervertegenwoordigd is in het onderzoeksveld naar de socialistische stroming in Nederland. Het onderzoek richt zich op twee periodieken: *De Roode Duivel* (geaffilieerd met de Socialistenbond) en *De Baanbreker* (gelieerd aan de SDAP). Een discours-analyse, onder andere gericht op de creatie van vriend- en vijandbeelden door beide periodieken, laat het verschil in uitgedragen stijl, de zoektocht naar de eigen identiteit door beide groeperingen, het revolutionaire karakter van de SDAP en een zekere mate van verbondenheid naar voren komen. Tichelmans beeld van de SDAP en het zwart-wit beeld van een revolutionair-anarchistische Socialistenbond en parlementair-reformistische SDAP, wordt zodoende vervangen door een beeld van ambiguïteit.

Afbeelding omslag:

Archief Amsterdam, Collectie Atlas Dreesman, Afbeeldingsbestand 010094000674: 'Het gebouw van de Werkende Stand aan de Kloveniersburgwal', 1883.

Citaat omslag:

'Bladvulling: Eene opmerking', *De Roode Duivel*, no. 32, 11 maart 1895.

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: De ambiguïteit van de socialistische stroming in Nederland aan het einde van de negentiende eeuw	5
Gedeelde sentimenten, overeenkomende programs en toonaangevende, onduidelijk omschreven tactieken	6
Uiteenlopende stijlen	9
De anti-socialistische context	11
Hoofdstuk 2: Periodieken van de socialistische stroming in Nederland	12
Unieke signatuur en rubrieken	13
Vriend- en vijandbeelden en affiliatie	16
<i>De Roode Duivel</i>	16
<i>De Baanbreker</i>	18
Conclusie	22
Literatuurlijst	24
Bronvermelding	25
Bijlagen	26

Inleiding

Op 1 oktober 1894 vond een grimmig schouwspel plaats binnen de socialistische beweging in Nederland. De Sociaal Democratische Arbeiders-Partij (SDAP) had zich op 26 augustus 1894 afgescheiden van de Socialistenbond, omdat deze 'zich buiten het werkelijke volksleven [had] geplaatst, door zich aan den strijd met het Kiesrecht te onttrekken.'¹ Op 1 oktober werd de eerste openbare vergadering van de nieuwe partij gehouden in gebouw Constantia, waar ook veel leden van de Socialistenbond op afkwamen. De revolutionair-anarchistische leden van de Socialistenbond openden na een motie van innige verachting het gevecht. De 'twaalf apostelen' van de SDAP, zoals de oprichters vaak werden genoemd, kwamen er niet zonder kleerscheuren weg.² De emoties die vrijkwamen op die dag zijn tekenend voor de splitsing van beider moederorganisatie: de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Na onenigheid binnen deze bond over het juiste strijdmiddel om de socialistische heilstaat te bereiken (economische of parlementaire strijd), besloot de SDAP, die de parlementaire strijd nog wel voorstond, de bond te verlaten.³ De historicus Tichelman gaat zelfs zo ver, dat hij stelt dat 'de SDAP van het begin af uitgesproken reformistisch en parlementaristisch georiënteerd' was.⁴ Historicus Bos houdt er echter een andere mening op na: 'De confrontatie in Constantia was er vooral één tussen twee facties die onverenigbare concepties van de socialistische beweging voorstonden. Welbeschouwd was van een politieke aanvaring tussen aanhangers van uitgesproken politieke strategieën of welomschreven ideologische opvattingen nauwelijks sprake.'⁵

Dit onderzoek laat zich leiden door de vraag of een revolutionair-anarchistische Socialistenbond en parlementair-reformistische SDAP zich zwart-wit tegenover elkaar laten stellen in het jaar na de splitsing van de SDB. Bos merkt namelijk een belangrijk element in de splitsing op: 'De onverzoenlijk tegenover elkaar staande kampen laten zich in algemene termen nog het best als 'revolutionair' en 'reformistisch' omschrijven, maar de contemporaine verschijningsvormen konden sterk variëren.'⁶ Het debat over revisionisme en reformisme binnen de SDAP (het streven naar een geleidelijke, niet gewelddadige hervorming van de maatschappij richting het socialisme), deed haar intrede pas aan het begin van de twintigste eeuw.⁷ Hoe moet men de jonge jaren van de SDAP dan duiden? In dit onderzoek wordt het beeld van Bos bevestigd en een beeld van ambiguïteit geopperd. Dit houdt in dat beide groeperingen –

1 'De Nieuwe Partij', *De Baanbreker*, no. 39, 25 augustus 1894.

2 D. Bos, *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894* (Amsterdam 2001) 330 - 332.

3 B.A.G.M. Tromp, *Het Sociaal-democratischprogramma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977: een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* (zp 2002) 74 - 75.

4 F. Tichelman, 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk (De SDAP en Indonesië, 1894 - 1914)', in: Mies Campfens, Margreet Schrevel en Fritjof Tichelman red., *Op een beteren weg: schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985) 158 - 171, 158.

5 Bos, *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894*, 334.

6 D. Bos, 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', in: Dennis Bos, Maurits Ebben en Henk te Velde (red.), *Harmonie in Holland, het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2008) 152 - 175, 174 - 175.

7 M. Brinkman, *Socialisme. Politiek veelstromenland* (Leiden 1986) 11.

Socialistenbond en SDAP – juist zoekende bleven naar de juiste tactiek en identiteit. De ogenschijnlijke tegenstrevers ondervonden hierin zelfs een zekere mate van verbondenheid.

Twee tactieken speelden destijds een rol in het socialisme: de economische en politieke tactiek/strijd. De economische strijd omvatte bijvoorbeeld werkstakingen en straatbetogingen. De parlementaire/politieke strijd omvatte het meedoen aan verkiezingen en strijden voor algemeen kiesrecht. Toch, zoals in het onderzoek naar voren zal komen, waren dit destijds geen vaststaande, eenduidig omschreven concepten.⁸ In die zin wordt aansluiting gevonden bij het onderzoeksveld van historicus Henk te Velde aangaande politieke cultuur. Het brengt naar voren hoezeer deze groeperingen bezig waren met het uitvinden van wat politiek precies inhield en hoe doelen bereikt konden worden, in tegenstelling tot beginselvastheid.⁹

Om een sterke zaak te maken voor een beeld van ambiguïteit, in plaats van absolute tweestrijd, wordt de volgende methode toegepast, hier omschreven aan de hand van de hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt vanuit secundaire literatuur en enkele bronnen ingegaan op de splitsing van de Socialistenbond en SDAP. Bart Tromps *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977: een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* speelt hierbij een belangrijke rol. Zonder dat het de insteek is geweest, komt in zijn uitgebreide promotieonderzoek de ambiguïteit die heerst in de splitsing goed naar voren. Aan de hand van enkele voorbeelden, zoals de beginselenverklaringen en strijdprogramma's, de leden en uitspraken van socialistische kopstukken, zal worden aangetoond dat in een Nederland van anti-socialistische sentimenten, de Socialistenbond en SDAP een behoorlijke verbondenheid ondervonden, ondanks hun twist over het voornaamste strijdmiddel. Met name de vraag of parlementaire arbeid en economische strijd, of enkel economische strijd de beste weg naar de heilstaat was, was de reden voor hun splitsing. Ook een verschil in politieke stijl van beide groeperingen hangt hiermee samen. Revolutionair-gewelddadig handelen en een voorkeur voor economische strijd, zoals het plegen van aanslagen en oproepen tot werkstakingen, leken kenmerkend voor de Socialistenbond. Hiervan af willen zien en de parlementaire weg bewandelen, leek de instelling en stijl van de SDAP goed weer te geven. Dit verschil in stijl en tactische voorkeur heeft bijgedragen aan het ontstaan van de splitsing en het creëren van de achterban. Het onderzoek zal echter aantonen dat bovenstaande sentimenten tóch vertegenwoordigd waren onder de kopstukken en leden van beide groeperingen, ondanks het verschil in de veelal uitgedragen politieke stijl.

In veel oudere historiografie, zo ook door Tichelman, wordt de oprichting van de SDAP en zijn afscheiding van de Socialistenbond gezien als een nieuw begin. 'Alles wat er aan vooraf ging wordt bestempeld tot óf dwaalweg, óf een voorbereiding tot de stichting van de SDAP.'¹⁰ In hoofdstuk 1 wordt

8 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 63.

9 H. te Velde, 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit', *De Negentiende Eeuw* 28 (2004) 3, 193 – 205.

10 G. Harmsen, 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875 – 1905)' in: Campfens e.a., *Op een*

aangetoond dat de SDAP meer met zijn “voorafgaande dwaalweg” van doen heeft, dan Tichelmans beschrijving weergeeft. Vervolgens wordt ingegaan op de anti-socialistische context in Nederland, waar beide groeperingen zich tegen verzetten via periodieken. In deze periodieken werden ook de idealen van beide groeperingen uitgedragen.

Hoofdstuk 2 richt zich via een primair bronnenonderzoek op twee van deze periodieken: *De Roode Duivel*, geaffilieerd met de Socialistenbond en *De Baanbreker*, verbonden met de SDAP. De ambiguïteit die blijkt uit hoofdstuk 1 wordt aan de hand van dit deelonderzoek getoetst. In de uitgaven van deze periodieken, een jaar na de splitsing (augustus 1894 - augustus 1895), staan interessante bevindingen die de ambiguïteit bevestigen.¹¹ Periodieken laten zich goed lenen voor dit onderzoek naar ambiguïteit omdat ze de anti-socialistische context, de socialistische idealen en elkanders groepering behandelen, in wekelijks terugkerende uitgaven. Periodieken speelden dan ook een grote rol in het zich profileren van beide partijen naar de socialistische achterban. Ook het verschil in politieke stijl komt hierin terug. Vanwege de omvang van dit onderzoek is maar één jaar van beide periodieken onderzocht. Ook andere jaren, zowel voorafgaand aan de splitsing als daarna, bevatten voorbeelden van ambiguïteit. Het onderzochte jaar draagt echter al veel voorbeelden aan die het ambigue beeld van de splitsing versterken.

Dit bronnenonderzoek richt zich op gedeelde thema's, het creëren van vriend- en vijandbeelden (zowel over de anti-socialistische context als over “de andere socialist”) en de houding van de periodieken ten opzichte van de beginselenverklaringen en strijdprogramma's van de SDAP en Socialistenbond. In deze discours-analyse komt goed de twijfel binnen de gelederen en de zoektocht naar een eigen identiteit naar voren, met name binnen de Socialistenbond. Ook zal uit de analyse van het schrijven over andermans groepering en leden een zekere verbondenheid tussen de groeperingen naar voren komen, alsook een inzicht in hoe zij vijandbeelden van elkaar schiepen. Dit scheidt een interessant beeld van hoe de groeperingen elkaar zagen. Mede wordt hier ook het revolutionaire karakter van de zogenaamd 'reformistische' SDAP vanuit primaire bronnen bevestigd.

Aan de hand van deze twee hoofdstukken wordt aangetoond dat een zwart-witte splitsing, met duidelijk afgebakende idealen en identiteiten, zich niet voltrok in augustus 1894. Een beeld van twijfel en ambiguïteit doet meer recht aan de historische correctheid van de splitsing, dan het tegenover elkaar stellen van een revolutionair-anarchistische Socialistenbond en parlementair-reformistische SDAP. De splitsing laat zich beter duiden als een zoektocht naar de eigen identiteit door beide groeperingen, waarbinnen hun houding tot het socialisme nog niet volhard was, in plaats van dat deze identiteit van begin af aan vast zou hebben gestaan.

beteren weg: schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging 158 - 171, 158.

¹¹ *De Roode Duivel*, no. 3, 20 augustus 1894 - no. 4, 26 augustus 1895 & *De Baanbreker*, no. 39, 25 augustus 1894 - no. 91, 24 augustus 1895.

Hoofdstuk 1

De ambiguïteit van de socialistische stroming in Nederland aan het einde van de negentiende eeuw

De Socialistenbond en SDAP komen voort uit de SDB. De SDB, vaak afgebeeld als een voornamelijk revolutionaire groepering, verkeerde tijdens zijn bestaan al in tweestrijd. Vanaf zijn oprichting in 1882 tot 1885 werd 'niets (...) onbeproofd gelaten. Samenwerking met de progressieve burgerij in de kiesrechtbeweging, het aankondigen van de revolutie “die weldra zou komen”, coöperatie, de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden door steun aan stakingen en het oprichten van vakverenigingen.¹² In zijn eerste jaren stond de SDB dus zowel parlementaire arbeid als economische strijd voor. Van 1888 tot 1891 was Domela Nieuwenhuis, de charismatisch leider van de SDB, zelfs lid van de Tweede Kamer. Hoewel hij in de Kamer vooral een goede platformfunctie zag voor socialistische ideeën, werd de SDB duidelijk dat de politieke weg erg smal en lang was en geen uitzicht bood op een snelle overgang naar de heilstaat. Dit zorgde binnen de SDB bij sommigen, zo ook Nieuwenhuis, voor verdere radicalisering.¹³ Tromp wijst goed op de context waarin deze radicalisering zich afspeelde: 'Bij deze ontwikkeling (...) moet niet vergeten worden dat de SDB geen normale, geaccepteerde partij was, maar vanaf zijn oprichting werd beschouwd en behandeld als een subversieve organisatie, waartegen een heel arsenaal van onderdrukkingsmaatregelen in het geweer mocht worden gebracht.¹⁴ Domela's biograaf schreef zelfs: 'De geschiedenis van het oude socialisme in ons land, die zich uitstrekt tot 1894, is er een van zaal- en straatgevechten, bloed en builen, boetes en gevangenschappen, terreur van bestuurders, politie en onrechtvaardige rechters, van gewezen en tandengeknars.¹⁵ Dit met gevoel voor dramatiek omschreven gewezen en tandengeknars was er echter één van personen met uiteenlopende visies op parlementarisme en revolutie, verenigd in de SDB, waarbinnen steeds verschillende visies over de tactiek om de heilstaat te bereiken de kop opstaken.

De splitsing tussen de Socialistenbond (zoals de SDB zich ging noemen op 5 augustus 1894, om het bestaansverbod dat de Hoge Raad deze groepering oplegde te omzeilen) en de SDAP zou zich uiteindelijk voltrekken op 26 augustus 1894. Eerder werd door enkele leden van de SDB al beraadslaagd over het oprichten van deze partij.¹⁶ Een aankondiging ervan stond in periodiek *Recht voor Allen*, waarvan

12 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 48.

13 Ibidem 49.

14 Ibidem 49.

15 Ibidem 49.

16 Ibidem 66.

Domela Nieuwenhuis de redacteur was. De partij werd echter geen kans van slagen toebedeeld.¹⁷ Al vanaf 1891, toen besloten werd een nieuw programma voor de SDB op te stellen, komt de ambiguïteit, zo kenmerkend voor de in 1894 opgerichte Socialistenbond en SDAP, voor het eerst duidelijk naar voren. Onenigheid over het te hernieuwen programma zou de splitsing namelijk bewerkstelligen.

Gedeelde sentimenten, overeenkomende programs en toonaangevende, onduidelijk omschreven tactieken

Per referendum werden Domela Nieuwenhuis, Cornelissen, Fortuijn, Van Emmenes en Vliegen aangewezen een conceptprogramma te ontwerpen.¹⁸ Hier zetelden toekomstige kopstukken van de Socialistenbond en SDAP naast elkaar. De beginselenverklaring werd op een congres in Zwolle in 1892 aangenomen. Over het strijdprogram bestond echter onenigheid: 'Een 'strijdprogramma' bevatte per definitie eisen die alleen langs politieke weg waren te bereiken. Voor degene die slechts de 'economische strijd' wilden voortzetten, was zo'n strijdprogramma daarom niet alleen overbodig, het was ook nog eens schadelijk.¹⁹ Onder andere Domela Nieuwenhuis was deze mening toegedaan. Toekomstig SDAP-kopstuk Schaper droeg de oplossing aan via een amendement in de beginselenverklaring. Alle 'wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddadige' middelen zouden gebruikt worden om de bestaande samenleving omver te werpen.²⁰ De behandeling van het strijdprogram werd echter uitgesteld. Ook nadat de SDB overging in de Socialistenbond, zou het nooit officiële goedkeuring ondervinden.²¹ De strijd om gepaste strijdmiddelen zou voortduren tot het Gronings congres van 1893, gehouden rond kerst. Hier werd beslist of politieke of economische strijd de SDB moest leiden. Uiteindelijk werd het voorstel 'onder geen voorwaarde hoegenaamd, ook niet als agitatiemiddel, mee te doen aan verkiezingen' slechts met een kleine meerderheid van 47 tegen 40 (met 14 onthoudingen) aangenomen. Een referendum onder de leden bevestigde de uitspraak met 1300 voor- en 900 tegenstemmers.²² Een scheuring tussen "parlementairen" en "revolutionairen" zoals deze zich in augustus 1894 zou voltrekken leek onvermijdelijk. Domela Nieuwenhuis riep de parlementair-gezinde leden echter op de bond niet te verlaten vanwege dit besluit.²³ Tóch zijn "revolutionair" en "parlementair" te brede termen om de Socialistenbond en SDAP mee te duiden. De ambiguïteit van de SDB, zet zich voort in beide groeperingen.

De toelatingseis tot de SDAP, zoals gesteld op 12 augustus, luidde: 'Vergadering tot regeling der

17 'Het wordt tijd, dat wij elkander in de oogen zien', *Recht voor Allen*, no. 100, 21 & 22 augustus 1894, geciteerd in: *ibidem* 66.

18 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 58 - 59.

19 *Ibidem* 59.

20 *Ibidem* 59.

21 *Ibidem* 72.

22 *Ibidem* 59.

23 *Ibidem* 65.

organisatie van alle democratische socialisten, d.w.z. van diegenen, die zoowel op politiek als op economisch gebied het gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen nastreven en die dus ook het kiesrecht willen veroveren en gebruiken als wapen in den klassenstrijd.²⁴ In dit citaat, aangehaald door Tromp, is te lezen dat de SDAP geen afstand deed van economische strijd. Troelstra schreef in 1891 'dat het een dwaasheid is tegenover elkaar te stellen een revolutionaire en een parlementaire taktiek, alsof de eerste in 't geheel niets met het parlement zou willen te maken hebben en de laatste uitsluitend en alleen door wetgeving zou willen werken; alsof de eerste geen andere dan onwettige, revolutionaire middelen zou willen gebruiken en de laatste zou terugdeinzen voor al wat naar revolutie zweemt.'²⁵ SDAP-kopstukken waren sowieso niet vies van revolutie, wat al bleek in hun SDB-tijd: Schaper had, naast zijn revolutionair ingegeven amendement, in Groningen gezocht naar geschikte plaatsen voor het opwerpen van barricaden. Troelstra blies zichzelf bijna op toen hij met dynamiet oefende en Vliegen was betrokken bij de handel in revolvers.²⁶ Vliegen had 'op alle niveaus, in verschillende delen van het land en in tal van functies (...) de beweging leren kennen.'²⁷ Dit revolutionaire denken zette zich voort in de socialistische insteek van de SDAP, naast de behouden parlementaire tactiek, die de Socialistenbond tot spijt van de SDAP wel had opgegeven. Het ontstaan van de SDAP was zodoende niet ingegeven door een afkeer van de revolutionaire tactiek, zoals voorgestaan door de Socialistenbond, maar ingegeven door het niet willen opgeven van de parlementaire tactiek als wapen in de klassenstrijd.²⁸

De Socialistenbond had zich met de hernieuwde beginselenverklaring echter in zijn voet geschoten. De beginselenverklaring van de SDB uit 1892 bleef tot 1900 gelden voor de Socialistenbond, maar was omstreden: 'Over de middelen om het daarin geformuleerde te realiseren zou men het nooit meer eens worden.'²⁹ Het strijdprogramma (zie bijlage 1) stelde doelen die enkel via parlementaire weg te bereiken waren en Domela's biograaf schreef dan ook: 'Door het afwijzen van politieke actie was de partij eigenlijk een vrij passieve club geworden.'³⁰ Vanuit verschillende periodieken werd commentaar geleverd op de richting van de Socialistenbond, met name vanuit de bij de bond aangesloten anarchistische hoek: 'Volgens de redacteurs [was] een hernieuwd streven naar de strijd voor kiesrecht en parlementarisme merkbaar, o.a. bij de Sigarenmakersbond en ook Domela Nieuwenhuis en Cornelissen waren 'halfslachtig' en niet konsekvent.'³¹ De redacteurs verweten Cornelissen 'nog immer Marxist vóór alles [te zijn], wat precies zoveel beteekent als al of niet aan parlementaire actie deelnemen naar gelang van de 'tijds'-

24 Ibidem 66.

25 Ibidem 62.

26 Ibidem 62.

27 Harmsen, 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875 - 1905)', 33.

28 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 68.

29 Ibidem 65.

30 Ibidem 62, 72.

31 J.M. Welcker, *Heren en arbeiders: in de vroege Nederlandse Arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam 1978) 425.

omstandigheden.³² De bond zou gedurende zijn bestaan leden blijven verliezen. Op het laatste congres, in 1899, werd besloten tot aansluiting bij "alle socialistische vereenigingen" (i.e. de SDAP).³³ De Socialistenbond, vaak bestempeld als volbloed revolutionaire groepering, bleef dus zoekende naar haar identiteit, wat eveneens gold voor de SDAP. Dit komt naar voren in de beginselenverklaringen en strijdprogramma's van beide groeperingen en de bijbehorende tactiek.

De revolutionaire en parlementaire tactiek bleven vaag omschreven begrippen voor beide groeperingen.³⁴ De SDB en SDAP stelden dan ook (hernieuwde) beginselenprogramma's op met een 'algemeen socialistische signatuur', gebaseerd op het *Erfurter Programm*: het beginselenprogramma zoals in 1891 vastgesteld door de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, die groot aanzien genoot in de internationale socialistische beweging.³⁵ Dat beide groeperingen zich op dit programma beriepen is interessant. De beginselenprogramma's en strijdprogramma's van beide groeperingen hadden dan ook veel gemeen. Zeker zo interessant is de twijfel die bij beide groeperingen voorkwam met betrekking tot hoe een dergelijk programma een realiteit kon worden in de samenleving. Het beginselenprogramma van de SDB stelde dat de economische strijd primair en de politieke secundair was. Er werd echter nergens ingegaan op wat onder deze twee termen moest worden verstaan, noch hoe economische strijd de enkel via politieke weg te behalen doelstellingen kon verwezenlijken. Het strijdprogramma bleef bijgevolg een twistpunt binnen de Socialistenbond.³⁶ De SDAP beriep zich eveneens op het *Erfurter Programm*, maar waar dit *Programm* het primaat enkel en alleen bij de politieke strijd legde, stelde de SDAP economische en politieke strijd gelijk.³⁷ Troelstra heeft op een congres ooit de stelling ingenomen dat de socialisten geen geweld zouden gebruiken. Schaper en anderen hebben daarop expliciet aangegeven dat Troelstra's woorden als een persoonlijke mening moesten worden opgevat.³⁸ Revolutionair-gewelddadige sentimenten beleven aanwezig onder de SDAP-kopstukken.

Hoe leden van de SDAP zich moesten verhouden tot de Socialistenbond komt terug in een bron uit het SDAP-archief, een brief 'Aan de Afdelingen der „Sociaal-Demokratische Arbeiders-Partij”, uit 1895. 'Ter opzichte der revolutionairen, die zoowel in den Socialistenbond als in de vakvereenigingen worden aangetroffen, neme men in den regel geen aanvallende houding aan.'³⁹ En hoewel een duidelijke afkeer van de "dwaasheden" van de revolutionairen en hun groeperingen wordt gepretendeerd, vermeldt de bron ook: 'Samenwerking met revolutionairen zoeke men zoo weinig mogelijk, doch men ontwijke ze niet, waar zij

32 Welcker, *Heren en arbeiders: in de vroege Nederlandse Arbeidersbeweging 1870-1914*, 426.

33 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 60.

34 Ibidem 63.

35 Ibidem 70, 76.

36 Ibidem 72.

37 Ibidem 80.

38 Ibidem 75.

39 International Institute of Social History Amsterdam, Archief SDAP, inventaris nummer 0131 a: 'Aan de Afdelingen der „Sociaal-Demokratische Arbeiders-Partij.”.

noodig en nuttig is voor de arbeiderszaak.⁴⁰ De SDAP sluit zich dus niet volledig af van revolutie, noch van “revolutionairen” en de Socialistenbond. Sterker nog, de SDAP ontkende geenszins het belang en de onvermijdelijkheid van de socialistische revolutie, maar zag in de parlementaire weg een manier om voorafgaand aan de revolutie, sociale hervormingen te kunnen doorvoeren, om het lot van de arbeiders te verbeteren.⁴¹ Tromp citeert historicus Mulder, die concludeerde dat de SDAP zo niet alleen de nadruk legde op 'de natuurnoodzakelijke omwenteling van het kapitalisme als weg naar het socialisme, maar ook op 'direct werk aan de winkel'.⁴²

De SDAP had echter, evenals de Socialistenbond, grote problemen de socialistische heilstaat in zijn programma te verbeelden: hoe de productiesfeer of staatkundige structuur eruit moest zien, bleef een impliciet idee.⁴³ Het SDAP-strijdprogram bevatte echter punten die, in tegenstelling tot die van de Socialistenbond, door hun tactiek te bereiken waren. De SDAP besteedde derhalve meer tijd aan zijn strijdprogram dan de Socialistenbond. Dit betekende daarentegen niet dat de SDAP een compleet andere beginselenverklaring of strijdprogram voorstond. Doordat de SDAP en SDB het *Erfurter Programm* als voorbeeld namen, komen beide beginselenverklaringen en strijdprograms zelfs sterk overeen, zoals te zien in de bij dit onderzoek toegevoegde bijlagen.⁴⁴ Het grootste verschil zit in de toevoeging van punten IX, X en XI in het SDAP-strijdprogram, omvattende 'Landsnationalisatie', 'Nationalisatie der monopolies van industrie en vervoer in het algemeen belang' en 'Kosteloze geneeskundige behandeling en verpleging bij ziekte en bevalling en kosteloze begraving, waar deze worden verlangd'.⁴⁵ Ook de afschaffing van het koningshuis werd niet in het SDAP-strijdprogram opgenomen, de urgentie werd hier niet van ingezien omdat volgens Troelstra '[h]et koningschap met den heelen rommel vanzelf in elkaar valt'.⁴⁶

Uiteenlopende stijlen

De splitsing tussen de Socialistenbond en SDAP behelsde naast dit tactisch-ideologische conflict, een door stijl ingegeven aspect. De SDB had zich vanaf 1882, tot en met zijn overgang in de Socialistenbond een 'non-conformistische' stijl eigen gemaakt. Dit 'socialisme-van-de-vereelte-vuist' en de 'bijbehorende anti-burgerlijke levenshouding', werd voor de SDB en Socialistenbond een 'politiek-ideologische toetssteen'.⁴⁷ De SDAP en zijn kopstukken zetten zich hier juist tegen af. Hoewel de beginselen sterk overeen kwamen (ondanks de strijdmiddelen-twist), brengt Bos de uitwerking van het verschil in politieke stijl goed naar

40 IISG, ASDAP, inv. nr. 0131 a: 'Aan de Afdelingen der „Sociaal-Demokratische Arbeiders-Partij.“

41 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 75.

42 Mulder, 'De actualiteit van het program van 1895', geciteerd in: *Ibidem* 80.

43 *Ibidem* 94 - 95.

44 Bijlagen 1 & 2.

45 IISG, ASDAP, inv. nr. 0004 a: 'Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, Program'.

46 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 74.

47 Bos, 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', 161.

voren door een citaat van Vliegen aan te halen: 'Het was om de lui voor gek te verklaren als men las hoe [...] het breken van een paar glazen met behulp van een dynamietbom voor een wereldgebeurtenis werd uitgekreten. Het verhinderen van een openbare verkooping, waardoor een enkel persoon eenige guldens aan belasting in zijn zak hield, werd gewichtiger genoemd dan een heele verandering van het belastingstelsel [...]. Zaken die in veler oogen noodwendig moesten voorafgaan aan de bevrijding der arbeidersklasse, zooals meerdere volksontwikkeling, werden bespot en totaal van het program geschrapt, een brutaliteit voor de rechters werd als een stap nader tot de revolutie verheerlijkt'.⁴⁸ Mede door de parlementaire gerichtheid en het neerzetten van de SDAP als een intellectueel serieus te nemen partij, werd de SDAP veracht door de Socialistenbond.⁴⁹ Niet plat sprekende, zorgvuldig formulerende, netjes geklede socialisten werden vaak als "heeren" neergezet.⁵⁰ Zoals in hoofdstuk 2 zal blijken, werd deze vermaning de SDAP vanuit *De Roode Duivel* vaak toebedeeld. Eveneens keken de SDAP-leden en kopstukken neer op de "dwaasheden" van de Socialistenbond.

Tromp vat vervolgens de crux van dit hoofdstuk goed samen: 'Het beeld van wildgeworden anarchisten enerzijds en daartegenover beginselvaste parlementaire democraten deugt niet.'⁵¹ De weg naar de heilstaat was misschien anders bepaald, maar 'niet minder eschatologisch'.⁵² Ook werd de breuk niet ingegeven 'door een principiële keus voor de parlementaire democratie', maar door het niet willen opgeven ervan. Ook speelde het zich op lijn stellen met de SPD en verschil in politieke stijl een rol.⁵³

Dit hoofdstuk toont niet aan dat er geen rivaliteit tussen de Socialistenbond en SDAP bestond, zoals de in de inleiding genoemde aanvaring in Constantia aangeeft. Het tracht aspecten aan te dragen die erop wijzen dat de vaak zwart-wit afgebeelde splitsing in twee kampen, onduidelijker en meer ambigue was dan vaak in de historiografie wordt aangegeven. De splitsing voltrok zich door een onenigheid over strijdmiddelen en een verschil in politieke stijl. Daarnaast bleef binnen beide groeperingen, onder leden en kopstukken, discussie bestaan over de juiste tactiek om de heilstaat te bereiken, of hoe deze eruit moest zien. Het 'socialisme-van-de-vereelte-vuist' in de Socialistenbond stond onder druk, al bleef het de toonaangevende inslag. Eveneens bevatte de SDAP revolutionair-gewelddadige elementen. Beide hanteerden daarnaast sterk overeenkomende beginselenverklaringen en strijdprogramma's. De Socialistenbond heeft zelfs nooit kritiek op het SDAP-programa geuit.⁵⁴ Ondanks hun strijdmiddelen-twist en verschil in stijl,

48 Bos, *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894*, 334 – 335.

De opmerking van Vliegen moet met een korrel zout genomen worden omdat Vliegen een politieke agenda had de Socialistenbond op dergelijke wijze af te beelden. Het citaat correspondeert echter goed met het verschil in uitgedragen stijl, zoals naar voren wordt gebracht in Bos' *Waarachtige Volksvrienden*. Bos merkt eveneens op: 'De voorstelling van zaken moge wat gechargeerd zijn, de tegenstelling tussen 'revolutionaire dweepers' en 'parlementaire scheurmakers' raakte het wel.' Zodoende doet het citaat ook hier dienst om het verschil in stijl te onderbouwen.

49 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 72.

50 Bos, 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', 161.

51 Ibidem 68.

52 Ibidem 68.

53 Ibidem 68.

54 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 74.

bleven beide groeperingen dus behoorlijk verbonden. Beide groeperingen laten zich minder zwart-wit tegenover elkaar stellen dan voorheen vaak is gedaan.

De anti-socialistische context

De ambigue strijd, die in de beginjaren van de SDAP werd gevoerd met de Socialistenbond, wordt des te interessanter als men hem plaatst in de maatschappelijke context. Bos wijst bijvoorbeeld op structurele veranderingen in arbeidsduur, -loon, scholing, woningbouw en medische zorg, die zich in de jaren '90 voltrokken. Dit heeft uiteindelijk bijgedragen aan het succes van de SDAP en de afname in ledental van de Socialistenbond.⁵⁵ Voor dit onderzoek is het echter interessanter de context buiten de socialistische beweging als geheel te bekijken.

Afkeer van socialisme was onder de Nederlanders toentertijd eerder regel dan uitzondering. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de ledentallen van niet-socialistische arbeidersbewegingen toentertijd. Een voorbeeld hiervan is Patrimonium, een arbeidersbeweging met protestantse inslag. Deze groep wilde 'zondagsontheiliging, sterke- drankgebruik, prostitutie en 'zoogenaamd' neutraal staatsonderwijs', als ook 'werkstakingen' bestrijden.⁵⁶ Hoewel de SDB, vlak voor de splitsing, trots mocht zijn op zijn 2200 leden, bestond Patrimonium destijds uit 13.000 leden. Zelfs het sinds 1876 slinkende Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond telde destijds nog 2500 leden.⁵⁷ Socialisten waren 'politieke buitenstaanders'.⁵⁸ Zoals genoemd heeft de biograaf van Domela Nieuwenhuis de sfeer waarin de socialisten streden goed beschreven. Van der Ploeg en Zinkstok schrijven ook dat 'socialisme (...) niet alleen bij de hogere standen in een kwade reuk [stond], maar ook bij de grote massa. Alles wat goddeloos, zedeloos, misdadig en arbeidsschuw was, werd aan het socialisme toegeschreven.'⁵⁹ Vanuit anti-socialistische geschriften werd dit beeld versterkt. 'Communisme, anarchisme en socialisme werden daarbij op één hoop gegooid.'⁶⁰

Door deze voortdurende hetze, werden de socialisten alsmaar in de verdediging gedrongen en moesten zij 'zichzelf en anderen bewijzen dat ze hoge zedelijke principes hadden en heel hard werkten.'⁶¹ Deze verdediging, tegen een overwegend antisocialistisch Nederland, vond met name plaats in periodieken, waarvan het genoemde *Recht voor Allen* een voorbeeld is.⁶² Dit blad gold als spreekbuis voor de SDB en Socialistenbond, maar ook *De Roode Duivel*, *De Anarchist*, *De Oproerkraai* en *Ons blad* zijn

55 Bos, *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894*, 355.

56 R. van der Ploeg en R. Zinkstok, *Wij zijn allen werklieden: de opkomst van de moderne arbeidsmoraal in Nederland in de negentiende eeuw* (Baarn 1986) 67.

57 Van der Ploeg, *Wij zijn allen werklieden: de opkomst van de moderne arbeidsmoraal in Nederland in de negentiende eeuw*, 65 - 67.

58 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 68.

59 Van der Ploeg, *Wij zijn allen werklieden: de opkomst van de moderne arbeidsmoraal in Nederland in de negentiende eeuw*, 72.

60 Ibidem 73.

61 Ibidem 74.

62 Ibidem 70.

voorbeelden van periodieken die de anarchistische en revolutionair-socialistische zaak verdedigden en aanprezen.⁶³ Andere bladen sloten zich na de oprichting van de SDAP aan bij het meer parlementair ingegeven socialistische spectrum, zoals: *De Wachter*, *De Volksvriend*, *De Volkstribuun*, *De Baanbreker* (de spreekbuis van de SDAP onder redactie van Troelstra) en *De Vrijheid*.⁶⁴ De SDAP, die tot 1897 moeite had het hoofd boven water te houden en de slinkende Socialistenbond, gebruikten deze periodieken om zichzelf te verdedigen, de socialistische zaak te propageren en leden aan te trekken.⁶⁵ De ambiguïteit rond de splitsing komt in de socialistische periodieken goed naar voren. Hieronder worden met betrekking tot die ambiguïteit *De Roode Duivel* en *De Baanbreker* behandeld.

Hoofdstuk 2

Periodieken van de socialistische stroming in Nederland

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de ambiguïteit van de splitsing tussen SDAP en Socialistenbond zijn sporen heeft nagelaten in twee socialistische periodieken: *De Roode Duivel*, geaffilieerd met de Socialistenbond en *De Baanbreker*, sterk verbonden met de SDAP. Door in deze periodieken te zoeken naar sporen van ambiguïteit, kan aan de hand van voorbeelden Tichelmans bewering verder worden ontkracht. Het revolutionaire karakter van de SDAP, de twijfel in de Socialistenbond, het verschil in politieke stijl en een zekere verbondenheid komen uit deze periodieken naar voren. De verbondenheid zal onder andere blijken uit hoe “de andere socialist” beschreven werd. Dit geeft inzicht in hoe de groeperingen zich tot elkaar verhielden. Ook laat het zien hoe in hun eigen stijl, via periodieken, een achterban werd gecreëerd door beide groeperingen. Het onderzoek heeft zich gericht op de periode van augustus 1894 (de maand van de splitsing) tot augustus 1895, waarin wekelijks een uitgave van beide periodieken werd gedrukt. Omdat het hier een primair bronnenonderzoek betreft is de volgende methode gebruikt om de ambiguïteit uit de periodieken te kunnen opmaken.

Allereerst worden de plaats die beide periodieken innamen in de socialistische stroming en de wekelijks terugkerende rubrieken behandeld. Zo wordt een beeld gegeven van wat ze behandelden en hoe ze met nieuws omgingen. Vervolgens wordt gezocht naar overlap: waar schreven ze, in hun eigen stijl en rubrieken, allebei over? Het zal blijken dat de onderwerpen en meningen niet veel verschilden, doch ze in hun eigen unieke stijl behandeld werden. Na deze beschrijving wordt ingegaan op hoe in beide periodieken

⁶³ Bos, *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894*, 324.

⁶⁴ Ibidem 330.

⁶⁵ T. van der Meer, S. van Schuppen en S. Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd, de ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894 - 1913* (Amsterdam 1981) 41.

vriend- en vijandbeelden van elkaar werden gecreëerd. Hieruit zal blijken dat “de andere socialist” vaak niet de geduchte tegenstander was, vooral wanneer men de toentertijd beschreven anti-socialistische context in acht neemt. Als laatste wordt gekeken naar hoe beide periodieken zich verhielden tot de programma's van de SDAP en Socialistenbond, waaruit ook het revolutionaire karakter van de SDAP, zoals het dat (in ieder geval) in het eerste jaar na oprichting nog bezat, naar voren komt.

Unieke signatuur en rubrieken

Het is belangrijk de unieke signatuur van beide periodieken weer te geven. *De Roode Duivel* en *De Baanbreker* bevonden zich namelijk aan weerszijde van het socialistische spectrum. Daarnaast was de insteek van hoe zij nieuws verkondigden zeer verschillend. *De Roode Duivel*, onder redactie van L.M. Hermans, was een 'humoristisch-satiriek weekblad' met revolutionair-anarchistische insteek.⁶⁶ Hendriks haalt in 'De Geschiedenis van De Roode Duivel' een zinsnede aan waaruit de insteek van het blad blijkt: 'Ik zal mijn blad als zweep hanteeren, en hen die hier 't kwaad verricht krijgt van mij, wie het ook mag wezen, een slag in 't fieltrig aangezicht. Mijn taak zal spottend, hard ja wreed zijn, ik ben tot bitterheid gezind, men dwong wreedaardig mij tot haten, ik heb te veel, te lang bemind'.⁶⁷ Bespotten en een continue ondertoon van haat waren typerend voor de *De Roode Duivel*, overeenkomend met de non-conformistische politieke stijl van de meer revolutionair ingegeven kant van het socialistische spectrum.

De Baanbreker daarentegen, verkondigde na de splitsing de wensen en eisen van de SDAP. Het blad stond dan ook onder redactie van Troelstra, een van de “12 apostelen”. Dit blad wilde de SDAP presenteren zoals de SDAP zichzelf zag: een intellectueel serieus te nemen partij.⁶⁸ *De Baanbreker* had logischerwijs een andere bladvulling dan *De Roode Duivel* en bevatte tevens meer structuur in zijn opbouw. *De Baanbreker* hanteerde meestal de volgende bladvulling: op de voorpagina stond doorgaans een artikel aangaande een landelijke kwestie, met een uitleg over hoe de SDAP zich hiertoe verhiel. Een voorbeeld hiervan is 'Waar blijven onze dubbeltjes?'. Vier uitgaven, tussen 27 oktober 1894 en 17 november 1894, begonnen met dit artikel over de begroting van Nederland voor 1895.⁶⁹ *De Baanbreker* concludeerde dat 'ons land ten prooi is aan een groot, duur wanbeheer, dat de zuur verdiende penningen der burgerij, de met 's volks zweet en bloed voortgebrachte miljoenen, voornamelijk ten bate van de bezittende klasse besteed'.⁷⁰ Andere voorbeelden zijn artikelen over het nut van de kiesrechtuitbreiding, werkeloosheid, de gevaren van

66 H. Hendriks, 'De Geschiedenis van de Roode Duivel', in: Jet Greebe, Carry van Bruggen, G. de Veer red., *Engelenbewaarder Winterboek* (Amsterdam 1979) 169 - 192, 169.

67 'Dichterlijke uiteenzetting onzer beginselen', *De Roode Duivel*, 02 augustus 1892, geciteerd in: Hendriks, 'De Geschiedenis van de Roode Duivel', 175.

68 Tromp, *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, 72.

69 'Waar blijven onze dubbeltjes?', *De Baanbreker*, no. 48, 27 oktober 1894 - no. 51, 17 november 1894.

70 'Waar blijven onze dubbeltjes?', *De Baanbreker*, no. 51, 17 november 1894.

grootindustrie of de relatie tussen de SDAP en koningschap.⁷¹ De bladvulling behandelde achtereenvolgens de rubriek 'Uit de Pers', waarin gereageerd werd op geschriften uit andere periodieken, nieuws uit 'Buitenland' en 'Binnenland', om doorgaans af te sluiten met de rubriek 'Feuilleton', waarin wederom verschillende onderwerpen aangaande de SDAP en de sociaal-democratie werden uitgewerkt, voorzien van commentaar. Ook vindt men verschillende oproepen tot steunpenningen, congressen en cursusvergaderingen.⁷²

De Roode Duivel hanteerde geen vooraf vastgestelde bladvulling en opende iedere uitgave met een hekeldicht of spotprent. Het bevatte wel ongelijkmatig wederkerende rubrieken zoals 'De geïllustreerde bijbel voor de jeugd', waarin een bijbelverhaal belachelijk werd gemaakt of 'De Politieke Tooverlantaarn', een geschreven toneelstuk waarin de duivel politieke kwesties behandelde en van mening voorzag.⁷³ Terugkerend waren ook 'Telegrammen', waarin uit plaatsen in Nederland commentaar gegeven werd op verschillende ontwikkelingen aldaar, of 'Roode Beschuiten', waarin "Arme Gerrit" zijn beklag deed over de situatie in Nederland.⁷⁴ Verder werd vanuit een stortvloed aan hekeldichten en spotprenten de draak gestoken met allerlei onderwerpen.⁷⁵ In de behandeling van de onderwerpen door beide periodieken ziet men dus ook het verschil in politieke stijl van de Socialistenbond en SDAP terug.

Ondanks het verschil in stijl, behandelden beide periodieken dezelfde onderwerpen: het koningshuis, christendom, met name katholicisme, bourgeoisie, kapitalisten, fabriekseigenaren, misstanden bij politie of leger, rompslomp in de Tweede Kamer en misstanden in de koloniën, zijn onderwerpen die in beide periodieken wekelijks terugkeerden.⁷⁶ Zo werden door *De Roode Duivel* in no. 26, de koning en koningin afgebeeld als twee apen in 'Twee prachtexemplaren uit onzen Nationale Dierentuin'.⁷⁷ De spotprent daarnaast verbeeldt een gulzige kapitalist die oesters eet, gebracht door 4 bedienden. In 'De Lantaarn en de Smeris, of: De wrekende arm der gerechtigheid' staat een vers over een slecht bevestigde lantaarn die op het hoofd van een politieagent valt. Het vers werd afgesloten met: 'U zij, ooh Opperheer, U zij toch steeds de wraak! (Al zijn den stervelingen uw wegen niet bekend). Verhoor mijn beê: Ligt elk lantaarn van haar haak en plaats daaronder een agent.'⁷⁸ Een ander hekelverhaal ging over een priester en een hond die door een schipper werden overgezet. Wanneer de boot omslaat redt de schipper de hond en klimt aan wal, de priester heeft immers een hiernamaals, de hond niet en dus moest die het eerst gered worden.⁷⁹

71 'Werkeloosheid', *De Baanbreker*, no. 52, 24 november 1894; 'Grootindustrie', *De Baanbreker*, no. 62, 2 februari 1895; 'Kiesrechtuitbreiding', *De Baanbreker*, no. 65, 23 februari 1895; 'De Sociaaldemocratie en de Arbeidersbeweging', *De Baanbreker*, no. 75, 4 mei 1895.

72 'Feuilleton', *De Baanbreker*, no. 50, 10 november 1894; no. 51, 17 november 1894.

73 *De Roode Duivel*, no. 23, 7 januari 1895.

74 *De Roode Duivel*, no. 18, 3 december 1894.

75 *De Roode Duivel*, no. 3, 20 augustus 1894 - no. 4, 26 augustus 1895.

76 *De Roode Duivel*, no. 3, 20 augustus 1894 - no. 4, 26 augustus 1895; *De Baanbreker*, no. 39, 25 augustus 1894 - no. 91, 24 augustus 1895.

77 'Twee prachtexemplaren uit onzen Nationale Dierentuin', *De Roode Duivel*, no. 26, 28 januari 1895.

78 'De Lantaarn en de Smeris, of: De wrekende arm der gerechtigheid', *De Roode Duivel*, no. 26, 28 januari 1895.

79 'Het Hiernamaals', *De Roode Duivel*, no. 26, 28 januari 1895.

Zoals gezegd bracht *De Baanbreker* het nieuws op een compleet andere, meer wetenschappelijke, manier. Dit betekende niet dat er geen kwaad woord over fabrieksbazen, geloof, koningshuis, of zelfs de Tweede Kamer werd gesproken. In no. 44 noemde *De Baanbreker* de propagandareis van de koningin een dure grap (beide periodieken noemden koningshuisaangelegenheden vaak propaganda), die in totaal 5094 gulden kostte. Daaraan werd toegevoegd: 'En als dan 't personeel verhooring vraagt wordt die geweigerd, omdat er *bezuinigd moet worden!*'⁸⁰ *De Baanbreker*, die zich meer toespitste op het verkondigen van nieuws (naast de SDAP idealen) met een socialistische ondertoon, verhulde zijn beklag niet in spotverzen of spotprenten, maar in artikelen. Daarnaast is het opvallend dat *De Baanbreker* zich over het algemeen bezighield met aanvallen op de niet-socialistische werkliedenverenigingen of de niet-socialistische pers. Het richtte zijn aanvallen vaker op werkelijke gebeurtenissen en personen, in plaats van in algemene zin de spot te drijven met bijvoorbeeld de kerk of het koningshuis. Een goed voorbeeld hiervan is het verslag van de Sigarenmakersbond. Fabrikseigenaar Boele verbood zijn arbeiders lid te worden van deze bond, *De Baanbreker* schrijft vervolgens: 'En in plaats dat *alle* werklieden zich tegen zulk een kapitalisten-brutaliteit verzetten, zien wij het bestuur der afd. Patrimonium zich scharen aan de zijde van dezen tyran, om hem nog een handje te helpen tegenover hun eigen werklieden! Die ploerten hebben notabene de gezamenlijke sigarenfabrikanten uitgenoodigd tot eene vergadering, (...). Afkeerwekkender aanblik dan deze kruiperige verraders hunner eigen zaak is wel niet denkbaar!'⁸¹

Helaas kan door de kleine omvang van dit onderzoek niet verder worden ingegaan op hoe beide periodieken hun onderwerpen en misstanden naar voren brachten. Het is echter duidelijk dat beide periodieken, ondanks hun andere insteek, dezelfde onderwerpen behandelden. Het bovenstaande is echter geen teken van ambiguïteit, het laat hun verbondenheid aan de socialistische stroming zien. Juist deze verbondenheid maakt de behandelde onderwerpen "logisch". In het belang van dit onderzoek resten nog twee onderwerpen behandeld te worden die juist wel wijzen op de ambiguïteit van de socialistische stroming: het schrijven over "de andere socialist" (zijn groepering, leden, periodieken en reacties op uitspraken) en de verhouding van de periodieken tot hun groepering en bijbehorende socialistische insteek, zoals verkondigd in de beginselverklaringen en strijdprogramma's. Hieronder zal achtereenvolgens het schetsen van vriend- en vijandbeelden door *De Roode Duivel* en *De Baanbreker* onder de loep worden genomen, met daaraan toegevoegd het bewijs voor hun affiliatie met de meer revolutionair-anarchistische of parlementaire zijde van het socialistische spectrum.

80 'Binnenland: Een duur grapje voor de Staatsspoor', *De Baanbreker*, no. 44, 29 september 1894.

81 'Binnenland: De Sigarenfabrikant W.G. Boele te Kampen', *De Baanbreker*, no 44, 29 september 1894.

Vriend- en vijandbeelden en affiliatie

De Roode Duivel

Hendriks meldt in zijn artikel over *De Roode Duivel* een belangrijk fenomeen: 'De tekeningen spotten nooit met parlementaire socialisten en afvallige partijleden.'⁸² Voor een periodiek met zoveel spottende tekeningen, gekeerd tegen het parlementarisme, is dit een interessant verschijnsel. Dit betekent echter niet dat *De Roode Duivel* de parlementairen nooit bespote in woord en geschrift. *De Roode Duivel* maakte op 17 september 1894 echter een belangrijke opmerking met betrekking tot het vertrek van Van Kol uit de SDB en het geschrift dat hij voor deze gelegenheid uitbracht: 'Ons walgt die persoonsverheerlijking van zich zelf zóó, dat wij beloven zoo min mogelijk over die parlementaire heertjes voortaan te spreken, daar zij er hun draai in hebben besproken te worden, en wij ons zullen bepalen tot den strijd tegen Troon, Beurs en Altaar.'⁸³ Het gebruik van het woord "heer" voor leden en kopstukken van de SDAP kwam in *De Roode Duivel* vaker terug, evenals het omschrijven van Troelstra als "Zijne Majesteit".⁸⁴ In de 54 onderzochte nummers werden de parlementairen zeventien keer genoemd, waarvan vier keer vóór de aankondiging dat *De Roode Duivel* dit niet meer zou doen.⁸⁵ *De Roode Duivel* zag dan ook nooit volledig af van het bespreken van de parlementaire socialisten of de SDAP. De parlementairen speelden in de *Roode Duivel* echter een duidelijk ondergeschikte rol. Dit is te zien aan de plaats die ze in de bladvulling innemen en hoe zij omschreven worden.

Van de zeventien genoemde keren, werden ze negen keer behandeld in de rubriek 'Telegrammen', een rubriek met korte berichten uit verschillende plaatsen. Hierin werd op een spottende manier af en toe nieuws van de SDAP en zijn leden gedeeld. Een mooi voorbeeld vindt men in no. 37: 'Daar de afd. Amsterdam van de Sociaal-Demokratische Arbeiders(Heeren)partij in een rondschrijven heeft bekend gemaakt, dat zij geen deel zal nemen aan de Mei-beweging, zal het aantal betoogers hier ter stede precies een dozijn minder groot zijn dan men eerst gedacht had.'⁸⁶ In 'Telegrammen' van no. 33 werd over wanorde in de SDAP vervolgens de opmerking gemaakt dat de afdeling Amsterdam zich zou scharen aan de zijde van de Socialistenbond, om te komen tot 'ordelijke hervorming'.⁸⁷ Het niet goed functioneren van de SDAP, het kleine ledental en het belachelijk maken van "de heeren" Troelstra, Cohen, Van der Goes of Vliegen waren terugkerende thema's. Ook buiten de rubriek 'Telegrammen' werd de SDAP enkele keren belachelijk gemaakt. Een voorbeeld hiervan staat onder het kopje 'n Bescheiden opmerking' in no. 38, waarin het niet

82 Hendriks, 'De Geschiedenis van de Roode Duivel', 180.

83 'Een Afscheid', *De Roode Duivel*, no. 7, 17 sept 1894.

84 'Particuliere Telegraafkabel: Hoofdbureau van het Parlementaire Leger', *De Roode Duivel*, no. 12, 22 oktober 1894; 'Telegrammen: Utrecht', *De Roode Duivel*, no. 33, 18 maart 1895.

85 *De Roode Duivel*, no. 3, 20 augustus 1894 - no. 4, 26 augustus 1895.

86 'Particuliere Telegraafkabel: Amsterdam', *De Roode Duivel*, no. 37, 15 april 1895.

87 'Telegrammen: Amsterdam', *De Roode Duivel*, no. 33, 18 maart 1895.

kunnen vinden van drie personen voor het dagelijks bestuur van de SDAP werd bespot.⁸⁸ Ook de Baanbreker werd onder vuur genomen in 'Nieuwe titels voor „De Beenbreker”, Uitzoeken maar!'. Daarin werd teruggerepen op Troelstra's *De Nieuwe Tijd*, waarvan hij een halfjaar redacteur was in 1893. *De Roode Duivel* schreef spottend dat ook dit blad het niet lang zou volhouden.⁸⁹ De zwaarste beschuldiging aan het adres van Troelstra en de SDAP stond in no. 34 onder 'Pieter Jelles Troelstra op audiëntie bij Sam van Houten'. Het blad beschuldigde Troelstra ervan te werken voor de uitbreiding van kiesrecht, niet het algemeen kiesrecht. Dit zou een verloochening van zijn standpunt zijn. *De Roode Duivel* bracht het zo, dat Van Houten tegen hem zei: 'Menschen als wij, meneer Troelstra, kunnen niet meer terug. Göthe heeft Valentijn eens tegen zijn zuster Gretchen laten zeggen: Ge zijt nu eenmaal toch een hoer, Wees het dan ook goed.'⁹⁰ Daarop antwoordde Troelstra: 'Excellentie. Vertrouw op mij. Aan energie zal het mij niet ontbreken. Als het er op aan komt, voel ik de kracht in mij, om de heele wereld te belazeren.'⁹¹

Ondanks deze beledigingen aan het adres van de SDAP, zijn leden en kopstukken, is het juist de stilte over de parlementairen in *De Roode Duivel* die het meest opvalt. Zoals gezegd werden zij nooit getekend, daarnaast staan zij enkel in kleine rubrieken vermeld. De beledigingen zijn ook van een ander kaliber dan die aan het adres van bijvoorbeeld de kerk of bourgeoisie. In no. 33 reageerde *De Roode Duivel* op een gehouden feest van onderwijzers, waar volgens de krant *De Nederlander* 'onze Christelijke onderwijzers natuurlijk door afwezigheid schitterden'. *De Roode Duivel* antwoordde hierop: 'Geen wonder, want onze christelijke onderwijzers hebben het veel te druk met het verkrachten van onvolwassen meisjes. Een dergelijke bezigheid belet hen *openbaar* feest te vieren.'⁹² De SDAP en zijn leden op deze manier laten overkomen, of hen doodwensen (zoals de politieagenten wel eens werd toebedeeld), vond niet plaats. Het is daarnaast opvallend dat in grotere hekeldichten zoals 'Specialiteit! Politieke Coupletten', of 'Aan het Arbeidende Volk, Aanspraak van den Roode Duivel', de Tweede Kamer en zijn leden, het christendom, de bourgeoisie en de parlementaire democratie bespot werden, maar nooit de SDAP, zijn beginselen of leden *an sich*. Het is interessant dat *De Roode Duivel* zich inderdaad amper met de “parlementaire heeren” bezighield, wat met name naar voren komt als de door *De Roode Duivel* behandelde andere onderwerpen in acht worden genomen. Over de affiliatie van *De Roode Duivel* met de revolutionair-anarchistische zijde is in het onderzochte jaar geen twijfel mogelijk, wat blijkt uit de terugkerende afkeer voor het kiesrecht, het parlementarisme en het gebruik van het woord “heeren” om SDAP-kopstukken te beschrijven. De reclame die werd gemaakt voor Domela Nieuwenhuis' *Recht voor Allen* en advertenties voor bijeenkomsten van de Socialistenbond wijzen hier eveneens op.⁹³

88 'n Bescheiden opmerking', *De Roode Duivel*, no. 38, 22 april 1895.

89 'Nieuwe titels voor „De Beenbreker”, Uitzoeken maar!', *De Roode Duivel*, no. 36, 8 april 1895.

90 'Pieter Jelles Troelstra op audiëntie bij Sam van Houten', *De Roode Duivel*, no. 34, 25 maart 1895.

91 'Pieter Jelles Troelstra op audiëntie bij Sam van Houten', *De Roode Duivel*, no. 34, 25 maart 1895.

92 'Iedereen vermaakt zich op zijn manier', *De Roode Duivel*, no. 33, 18 maart 1895.

93 'Voor ons orgaan „Recht voor Allen”', *De Roode Duivel*, no. 44, 4 maart 1895; 'Bekendmaking!', *De Roode Duivel*, no. 1, 5 augustus 1895.

De Baanbreker

Met betrekking tot de ambiguïteit van de socialistische stroming, toont ook het onderzoek naar het SDAP-gelieerde *De Baanbreker* interessante ontwikkelingen. Het zoeken naar de juiste tactiek door de Socialistenbond en de revolutionaire kant van de SDAP komen beide terug in *De Baanbreker*. Allereerst wordt gekeken naar gecreëerde vriend- en vijandbeelden, waarbij de verslagen over de Socialistenbond mede dienst doen om diens ambiguïteit verder aan te tonen. Daarna wordt ingegaan op hoe de tactiek van de SDAP naar voren komt in *De Baanbreker*. Het sterkste bewijs tegen Tichelmans bewering wordt hier gegeven.

De Baanbreker was geen spottend blad en bracht het nieuws, ondanks de socialistische onderwerpen en ondertoon, op een 'objectieve' manier. Wanneer een vermaning aan het adres van de SDAP of *De Baanbreker* werd gedaan, beet *De Baanbreker* echter van zich af. Ook waren de SDB, Socialistenbond, revolutionair socialisten en anarchisten vaak onderwerp van een artikel. Daarnaast werd gereageerd op vermaningen vanuit hun kant. Bij het scheppen van vriend- en vijandbeelden, is het opvallend dat met name Domela Nieuwenhuis, *Recht voor Allen* en de anarchisten het zwaar te verduren kregen. Als reactie op een debat tussen SDAP-kopstuk Helsdingen en Nieuwenhuis, waarin Nieuwenhuis Troelstra een *ploert* noemde, schreef *De Baanbreker*: 'Men ziet hieruit hoe krachtig de argumenten werden! (...) Intussen blameert de man niet een ander, doch alleen zichzelf met zulke „argumenten”'.⁹⁴ Op 3 november 1894 reageerde *De Baanbreker* wederom op Nieuwenhuis, die in *Recht voor Allen* meende dat in Constantia geen parlementairen, maar '„schoften” die toevallig ook parlementairen waren' de klappen hadden gekregen. *De Baanbreker* reageerde door te stellen dat met zulke laagheden Nieuwenhuis zichzelf en zijn tactiek nog verder afbrak dan *De Baanbreker* dat zou kunnen doen.⁹⁵ In no. 70 werd Nieuwenhuis kinderachtig genoemd, omdat hij Fortuyn, Helsdingen en Troelstra "heeren" was gaan noemen.⁹⁶ Bij de verkondiging van de oprichting van de SDAP op 25 augustus 1894, werd Nieuwenhuis neergezet als iemand met een 'weergaloze ijdelheid', en een 'vaak geniepige en valsche manier, om personen wier populariteit hij dachtte, verdacht te maken'.⁹⁷ *Recht voor Allen* werd ook vaak minachtend weergegeven. Zo werd in een reactie op een "bourgeois-blad", aangemerkt dat ze de zaken 'Recht-voor-Allen-achtig' voorstelden, wat zoveel betekende als het verkondigen van de halve waarheid.⁹⁸ In no. 70 schreef *De Baanbreker*: 'Als een horloge waarvan de veer kapot is, loop R.v.A. af in het hoofdartikel van 26-27 Maart, waarin den volke wordt verkond, dat de Soc. dem. Arb. Partij „thans reeds op weg is naar Canossa - om te

94 'Binnenland: Een argument van Domela Nieuwenhuis', *De Baanbreker*, no 46, 13 okt 1894.

95 'Uit de Pers: Op de helling', *De Baanbreker*, no. 49, 3 november 1894.

96 'Binnenland: Amsterdam' *De Baanbreker*, no. 70, 30 maart 1895.

97 'De Nieuwe Partij', *De Baanbreker*, no. 39, 25 augustus 1894.

98 'Uit de Pers: „Nieuwe Scheuring"', *De Baanbreker*, no. 42, 15 september 1894.

knielen voor den Paus!” Wij achten dit gerammel de moeite van het weerleggen niet waard.⁹⁹

Aangaande vriend- en vijandbeelden, is het verschil interessant dat *De Baanbreker* maakt tussen revolutionair socialisten en anarchisten. In no. 45 wordt gesproken over de gebeurtenis in Constantia, die 'de oogen van vele eerlijke „revolutionairen” [zal] openen, hen tot nadenken brengen over het gehalte hunner Amsterdamsche voorgangers en de ware gevolgen der taktiek van R.v.A.¹⁰⁰ De anarchisten werden echter vaak bespot, met name hun wil tot organisatie. In no. 50 werd hen vermaand het gezag te erkennen van de groep die bepaalde welke artikelen werden opgenomen in *De Anarchist*. In no. 44 werd uitvoerig behandeld hoe op een congres van de anarchisten toch echt bindende besluiten zijn genomen.¹⁰¹ Ook *De Roode Duivel* en zijn revolutionaire karakter moesten het ontgelden. Zo deed *De Baanbreker* verslag van het besluit van de commandant van het opleidingsschip “Graaf Adolf v. Nassou”, om alle partijbladen aan boord te weren, behalve *De Roode Duivel*. „[L]ees die maar jongens!” zei de officier, „die doet geen kwaad”.¹⁰²

De aanvallen van *De Baanbreker* op Socialistenbond en consorten hadden over het algemeen betrekking op de tactiek van de ander, of wezen op afvalligheid, zoals de aanvallen op de anarchisten. Soms werd hier spottend mee omgegaan, echter werd er ook lof uitgesproken over bepaalde ontwikkelingen in de Socialistenbond. In no. 39 schreef *De Baanbreker* bijvoorbeeld over 'Revolutionaire coöperators': 'Tot ons genoegen lazen we, dat *Cornelissen* ten gunste der oprichting eener coöperatieve bakkerij heeft gesproken, die dan ook door de slachtoffers der werkstaking is opgericht; dit lijkt ons toe een stap terug op het goede pad.¹⁰³ In no. 41 werd de mening van Nieuwenhuis met betrekking tot *De Roode Duivel* aangehaald. Hij meende dat enkel spot drijven met het christendom, het beginsel nooit onderuit kon halen en gelovigen niet kon bekeren. *De Baanbreker* noemt dit een goede raad.¹⁰⁴

De Baanbreker deed daarnaast op minder lovende manier verslag van gevallen waaruit de zoektocht naar de juiste tactiek binnen de Socialistenbond naar voren kwam. In no. 47 schreef *De Baanbreker* over Nieuwenhuis het volgende: 'Ook op de vergadering der vorige week te Zwolle draait Nieuwenhuis als een tol in het rond. Hij wil niets van politieke aktie weten; hij wil niet aan de verkiezingen meedoen; dat schijnt zoo wat de grootste ramp voor de socialistische beweging te zijn, en toch voegt hij er in één adem aan toe: „Toch zou ik het niet inconsekvent vinden, wanneer men toch aan de gemeenteraadsverkiezingen mededeed, bijv. op 't platteland, waar soms domme boeren, die de arbeiders tiranniseeren er uit gesmeten kunnen worden.¹⁰⁵ In no. 49 werden belangrijke opmerkingen van *Cornelissen* in een debat tussen hem en *Troelstra* te Leiden uiteengezet: 'dat op het volgende Congres van den Soc. dem. Bond zeer zeker zal

99 'Uit de Pers: Als een horloge waarvan de veer kapot is', *De Baanbreker*, no. 70, 30 maart 95.

100 'Overwinning of nederlaag?', *De Baanbreker*, no. 45, 6 oktober 94.

101 'Binnenland: Tot het Congres der Anarchisten', *De Baanbreker*, no. 44, 29 sept 1894.

102 'Binnenland: Amsterdam' *De Baanbreker*, no. 70, 30 maart 1895.

103 'Binnenland: Revolutionaire Coöperators', *De Baanbreker*, no. 59, 12 januari 1895.

104 'Binnenland: Een goede raad van Domela Nieuwenhuis', *De Baanbreker*, no. 41, 8 september 1894.

105 'Uit de Pers: Domela Nieuwenhuis aan 't draaien', *De Baanbreker*, no. 47, 20 oktober 1894.

worden besloten, ieder lid vrij te laten, of hij al dan niet aan de verkiezingen wil meedoen; dat naar zijn meening de revolutionairen meerendeels wel aan de verkiezingen zullen meedoen; (...) dat hij het Anarchisme eene onmogelijkheid vindt; enz.¹⁰⁶ Ook werd ingegaan op de inconsequentie van Nieuwenhuis, die zijn leden vrij wilde laten deel te nemen aan verkiezingen.¹⁰⁷ In andere nummers, zoals de uitgaven van 6 en 27 april 1895, werd eveneens ingegaan op “draaikonterij” van de kopstukken van de Socialistenbond en de onhoudbare vereniging van anarchisme en revolutionair socialisme in die groepering.¹⁰⁸ Uit het bovenstaande komt naar voren dat de Socialistenbond in zijn eerste jaar na oprichting, zoekende bleef naar de juiste tactiek. Hieruit blijkt dat het revolutionaire karakter van de Socialistenbond wel degelijk werd uitgedragen, maar ook onder druk stond. Dit is een sterk bewijs voor de ambiguïteit van de splitsing tussen Socialistenbond en SDAP. Ook Tichelmans bewering dat 'de SDAP van het begin af uitgesproken reformistisch en parlementaristisch georiënteerd' was, wordt in *De Baanbreker* krachtig weerlegd.¹⁰⁹

Naast de steun aan het kiesrecht en het geloof in parlementarisme in *De Baanbreker*, komt namelijk ook de revolutionaire inslag van de SDAP sterk naar voren. Op 1 september 1894 werd geschreven over de oprichting van de SDAP. Met betrekking tot de ambiguïteit werden hierin belangrijke opmerkingen gedaan: '„De conferentie van den 26 Augustus 1894 te Zwolle: (...) c. protesteerende tegen elke poging, om haar trouw aan het socialistisch vaandel in verdenking te brengen, alsmede om haar revolutionair karakter te doen betwijfelen; d. zich er juist van bewust zijnde, dat de arbeiders in den klassenstrijd *alle* middelen moeten aangrijpen, om het kapitalisme ten val te brengen.'¹¹⁰ In het aangehaalde citaat komt terug dat de SDAP zijn revolutionaire karakter niet in twijfel liet trekken en dat *alle* middelen hen ten dienst stonden. Ook in andere nummers noemde de SDAP zich revolutionair.¹¹¹ Het is onmogelijk te ontkennen dat de economische actie eveneens een prominente rol speelt in *De Baanbreker*, vooral wanneer men het terugkerende thema van de werkstaking of de steun-/strijdpenning in acht neemt.

In veel nummers van *De Baanbreker* kwam de werkstaking terug, een belangrijk onderdeel van de economische strijd. In no. 55 schreef *De Baanbreker* dat zowel politieke en economische strijd 'de uiting zijn van oplevend klasse bewustzijn en door beide de solidariteit en organisatie der arbeiders [kan] worden bevorderd.'¹¹² De werkstaking ontving veel lof. Op 10 november 1894 publiceerde *De Baanbreker* een artikel over 16.000 werkstakende diamantbewerkeren, waarin deze staking 'het belangrijkste nieuws uit de wereld der strijdende arbeiders' werd genoemd.¹¹³ In hetzelfde nummer stond met dik gedrukte letters

106 'Leiden: Tusschen Troelstra en Cornelissen', *De Baanbreker*, no 49, 3 november 1894.

107 's Gravenhage: De verschillende stroomingen in de soc. dem. beweging', *De Baanbreker*, no 49, 3 november 1894.

108 'Amsterdam: Het laatste nieuws uit de revolutionaire fractie', *De Baanbreker*, no. 71, 6 april 1895; 'Uit de Pers: RvA.', *De Baanbreker*, no. 74, 27 april 1895.

109 Tichelman, 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk (De SDAP en Indonesië, 1894 - 1914)', 158.

110 'Oprichting der Soc. Dem. Arbeiderspartij in Nederland', *De Baanbreker*, no. 40, 1 september 1894.

111 'Een keizerlijke bekentenis', *De Baanbreker*, no. 42, 15 sept 1894; 's Gravenhagen: De S.D.A.P. afd. den Haag', *De Baanbreker*, no. 56, 22 dec 1894.

112 'Uit de Pers: Werkstakingen', *De Baanbreker*, no. 55, 15 december 1894.

113 'Binnenland: 16000 werkstakende dianmantbewerkeren', *De Baanbreker*, no. 50, 10 november 1894.

'Strijdpenning voor de Typografen' en 'Steunt de Stakers!', ook werd daarbij verteld hoeveel er al voor hen was opgebracht.¹¹⁴ De steunpenning voor de typografen werd in meerdere uitgaven prominent geplaatst.¹¹⁵ In no. 58 staat een goed voorbeeld van de berichtgeving over werkstakingen door *De Baanbreker*, waarin aangegeven werd hoe de werkstakingen verliepen, werden tegengewerkt of behaald.¹¹⁶ Opvallend is de steun voor de bakkersgezellen te Utrecht die opriepen tot een vergadering in de Nijverheid via het *Nieuwe Dagblad*, maar de advertentie niet plaatsten in *De Baanbreker*. 'Hieruit blijkt, dat deze arbeiders *nog* niet genezen zijn van hun socialistenvrees. Maar dat zal wel beter worden. *Allen op naar de Nijverheid! Allen de bakkers gesteund!*'¹¹⁷ In no. 75 stond met grote letters gedrukt: 'Hulde aan de Amsterdamsche Chipsmakers, die na een strijd van zes maanden, met voorbeeldige offervaardigheid en volharding gevoerd, een volledige overwinning hebben behaald. Hulde ook aan het Stakingskomité, dat aan geestdrift voor de goede zaak kennis en beleid heeft gepaard en daardoor zooveel tot het behaalde succes heeft bijgedragen. Leve de organisatie der diamantbewerkers!'¹¹⁸ Het mag duidelijk zijn dat de economische strijd sterke steun in de rug ondervond van *De Baanbreker*. De uitingen van steun aan de economische strijd maken Tichelmans bewering mede onhoudbaar. Daarnaast versterkt nog een detail het ambigue beeld van de socialistische stroming na de splitsing tussen Socialistenbond en SDAP. Op 8 en 15 september 1894 plaatste *De Baanbreker* een grote advertentie van de 'Soc. Dem. Bond, Afd. Utrecht' aangaande een 'Groote Landelijke Protestmeeting tegen het vonnis der Rechtbank te Almelo in zake Losser', waar ook Domela Nieuwenhuis zou spreken.¹¹⁹ Hetzelfde fenomeen vond men in no. 84 en 85, waarin een advertentie stond voor de 'Socialistenbond Afdeeling Rotterdam - Boottocht met Muziek'.¹²⁰

Het bovenstaande hoofdstuk bevestigt de ambiguïteit van de splitsing. Beide periodieken richtten zich met name op de anti-socialistische context. Wanneer “de andere socialist” of zijn groepering wordt behandeld, ontvangt deze meestal een vijandbeeld, al heeft deze een ondergeschikte plek aan de vijandbeelden over de niet-socialistische buitenwereld, vooral in *De Roode Duivel*. Ook in het taalgebruik (met name in *De Roode Duivel*), komt een mildere houding naar voren ten opzichte van de parlementair socialist, dan ten opzichte van de anti-socialistische context. In de SDAP-gelieerde *De Baanbreker*, komt een ander beeld van anarchisten naar voren dan van revolutionairen. “De andere socialist” ontving soms zelfs lof. De grovere behandeling van de anti-socialistische context, in vergelijking met de beeldvorming over “de andere socialist”, is echter niet het bewijs dat Tichelmans bewering onderuit haalt. Het draagt wel

114 'Binnenland: Strijdpenning voor de Typografen', *De Baanbreker*, no. 50, 10 november 1894.

115 'Binnenland: De werkstaking der Typografen', *De Baanbreker*, no. 45, 6 oktober 1894; 'Strijdpenning voor de Typografen', *De Baanbreker*, no. 49, 3 november 1894; no. 51, 17 november 1894; no. 54, 8 dec 1894.

116 'Binnenland', *De Baanbreker*, no. 58, 5 januari 1895.

117 'Binnenland: De bakkersgezellen', *De Baanbreker*, no. 58, 5 januari 1895.

118 'Hulde', *De Baanbreker*, no. 75, 4 mei 1895.

119 'Soc. Dem. Bond, Afd. Utrecht Groote Landelijke Protestmeeting' *De Baanbreker*, no. 41, 8 september 1894; no. 42, 15 september 1894.

120 'Socialistenbond, Afdeeling Rotterdam, Boottocht met Muziek', *De Baanbreker*, no. 84, 6 juli 1895; no. 85, 13 juli 1895.

een invalshoek aan die meer aandacht verdient. Tichelmans bewering wordt tegengesproken door hoe de periodieken staan ten opzichte van de beginselenverklaringen en strijdprogramma's van hun groeperingen. *De Rode Duivel* was duidelijk aangesloten bij de Socialistenbond, *De Baanbreker* bij de SDAP. De lofuitingen voor werkstakingen, de oproepen tot steun- en strijdpenningen voor stakers en reclames voor de SDB en Socialistenbond in *De Baanbreker*, bevestigen echter het door Tichelmans ontkende revolutionaire karakter van de SDAP. Daarnaast geeft de verslaggeving van *De Baanbreker* over de schermutselingen in de Socialistenbond duidelijk weer dat ook deze partij zoekende bleef naar de juiste tactiek en identiteit. Dit primair bronnenonderzoek bevestigt het beeld zoals geopperd door Bos en de uit Tromps promotieonderzoek gedestilleerde ambiguïteit.

Conclusie

Bovenstaand onderzoek bewijst dat Tichelmans bewering over de SDAP geen hout snijdt. Evenmin laten een revolutionair-anarchistische Socialistenbond en parlementair-reformistische SDAP zich tegenover elkaar stellen. Het is duidelijk dat de SDAP noch afstand doet van revolutie, noch van economische strijd. Hoewel Troelstra bijvoorbeeld opriep tot afzien van geweld, was dit binnen de SDAP geen onomstreden kwestie. De Socialistenbond profileerde zich revolutionair-anarchistisch, maar onder de kopstukken en leden bleef onenigheid bestaan over de juiste tactiek. De Socialistenbond bleef zelfs flirten met parlementarisme. De groeperingen kenmerkten zich daarnaast door een sterke verbondenheid in de beginselenverklaringen en strijdprogramma's. Ook bestond in beide groeperingen twijfel over wat de economische en politieke strijd überhaupt omvatte, of hoe de gestelde doelen bereikt konden worden. Hoewel het verschil in politieke stijl kenmerkend was en een rol speelde in de creatie van de achterban, betekende dit niet dat de groeperingen geen schuin oog hielden op, of zelfs sentimenten voelden voor andermans groepering en uitgedragen tactieken. Beide groepen bleven zoekende naar de juiste identiteit.

In de onderzochte periodieken wordt deze ambiguïteit bevestigd. Daarnaast brengt het onderzoek naar vriend- en vijandbeelden interessante bevindingen met zich mee. Over het algemeen werden vijandbeelden gecreëerd, in lijn met de politieke stijl van de groeperingen waarmee de periodieken zich affilieerden. *De Rode Duivel* is duidelijk revolutionair-anarchistisch en drijft de spot met van alles. In zijn behandeling van de parlementairen ziet men echter terughoudendheid, wat kan wijzen op een zekere verbondenheid. *De Baanbreker* bracht de revolutionaire, economische kant van de SDAP duidelijk naar voren, naast zijn oriëntatie op kiesrecht en parlementarisme. Ook werd de “draaikonterij” van de Socialistenbond er in benadrukt. *De Baanbreker* verhoudt zich daarnaast anders ten opzichte van revolutionair socialisten dan anarchisten. De reclame die in *De Baanbreker* gemaakt werd voor de SDB en Socialistenbond toont een interessant fenomeen, dat eveneens kan wijzen op een zekere verbondenheid

tussen de groeperingen, ondanks hun verschil in voornaamste strijdmiddelen en politieke stijl. Dit bevestigt het geopperde beeld van ambiguïteit.

Discours-analyses van socialistische periodieken ontbreken in de historiografie. Dergelijke analyses kunnen echter meer inzicht geven in deze groeperingen, hoe zij zich tot elkaar verhielden en hoe zij een achterban creëerden aan de hand van een unieke stijl. Dit onderzoek behandelt slechts twee van de vele periodieken die na de splitsing (en voor en tijdens) een kant van het socialistische spectrum ondersteunden. Aangezien het periodieken-onderzoek in de kinderschoenen staat, is hier voor onderzoek naar de socialistische stroming veel terrein te winnen. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op vriend- en vijandbeelden in andere bij de socialistische stroming aangesloten periodieken. Ook is er veel te leren over de socialistische stroming door onderzoek te doen naar ledenlijsten van de SDAP en Socialistenbond. Deze kunnen vervolgens gecombineerd worden met abonnementslijsten van socialistische periodieken. Zo kan onderzoek verricht worden naar de achterban van de SDAP en Socialistenbond. De periodieken die zij lezen laten zien aan welke denkbeelden zij bloot stonden. Dit vertelt vervolgens iets over de verbondenheid van de achterban.

Bovenstaand onderzoek heeft kunnen bevestigen dat de splitsing van de SDB zich niet zwart-wit laat aflezen. Het beeld van ambiguïteit doet meer recht aan de complexe dynamiek die na de splitsing van de socialistische stroming in Nederland blijft bestaan. Door de grote mogelijkheden tot vervolgonderzoek is het laatste woord over deze dynamiek echter nog niet gesproken.

Literatuurlijst:

- Bos D., 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', in: Dennis Bos, Maurits Ebben en Henk te Velde (red.), *Harmonie in Holland, het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2008) 152 - 175.
- Bos D., *Waarachtige Volksvrienden: de socialistische beweging in Amsterdam, 1848 - 1894* (Amsterdam 2001).
- Brinkman M., *Socialisme. Politiek veelstromenland* (Leiden 1986).
- Harmsen G., 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875 - 1905)', in: Mies Campfens, Margreet Schrevel, Fritjof Tichelman red., *Op een beteren weg: schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985) 14 - 38.
- Hendriks H., 'De Geschiedenis van de Roode Duivel', in: Jet Greebe, Carry van Bruggen, G. de Veer red., *Engelenbewaarder Winterboek* (Amsterdam 1979) 169 - 192.
- Te Velde H., 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit', *De Negentiende Eeuw* 28 (2004) 193 - 205.
- Tichelman F., 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk (De SDAP en Indonesië, 1894 - 1914)', in: Mies Campfens, Margreet Schrevel, Fritjof Tichelman red., *Op een beteren weg: schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985) 158 - 171.
- Tromp B.A.G.M., *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977: een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* (zp 2002).
- Van der Meer T., S. van Schuppen en S. Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd, de ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894 - 1913* (Amsterdam 1981).
- Van der Ploeg R. en R. Zinkstok, *Wij zijn allen werklieden: de opkomst van de moderne arbeidsmoraal in Nederland in de negentiende eeuw* (Baarn 1986).
- Welcker J.M., *Heren en arbeiders: in de vroege Nederlandse Arbeidersbeweging 1870 - 1914* (Amsterdam 1978).

Bronvermelding:

Archivalia:

International Institute of Social History Amsterdam:

Archief SDAP

- 0004 a, Stukken betreffende statuten en reglementen. Bevat ook de brochure "Resoluties 1894-1904". 1894-1907
- 0131 a, Door het Partijbestuur opgestelde circulaire's. 1895, 1898-1909, 1927, 1936-1939

Kranten en tijdschriften:

- *De Baanbreker : volksblad voor de provincie Utrecht*
- *De Roode Duivel: Humoristisch Satiriek Weekblad*

Bijlagen:

Bijlage 1:

Geciteerd uit: Tromp B.A.G.M., *Het Sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977: een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* (zp 2002).

Annotatie Tromp:

Beginselenverklaring: SDB-archief, 17 Cf. Vliegen, *Dageraad*, 2, op. Cit., 373-374; Domela Nieuwenhuis, op. Cit., 341.

Strijdprogramma: SDB-archief, 17. Cf. Vliegen, *Dageraad*, 2, op. Cit., 369-370.

'Beginselenverklaring. Tot de Socialistische Partij in Nederland kan elkeen behooren, die overtuigd is van en handelt naar de volgende beginselen:

1. Dat ongelijkheid en ellende in de maatschappij bestaan en daaruit moeten verdwijnen.
2. Dat de sociale ongelijkheid, de ellende der groote menigte aan de ééne zijde en de bevoorrechte toestand van enkelen aan de andere, het noodzakelijk gevolg zijn der bestaande economische wanverhoudingen.
3. Dat het wezen dier wanverhoudingen daarin bestaat, dat de groote meerderheid des volks, de arbeidende klasse, alle goederen voortbrengt, terwijl een kleine minderheid, de kapitalistische klasse, daarover beschikt en de verdeeling der goederen beheerscht.
4. Dat het loonstelsel de grondslag is van alle middelen van voortbrenging en verdeeling aan de heerschende minderheid toebehooren, die als klasse in het bezit ervan is gekomen.
6. Dat de maatschappij een grondige verandering in haar verhoudingen tegemoet gaat, die daarin bestaat, dat in plaats der verschillende klassen, één enkele gemeenschap tot stand komt, die in het bezit der middelen van voortbrenging en verdeeling en die deze aanwendt op planmatige, genootschappelijke wijze.
7. Dat 't hedendaagse proletariaat - uit de burgerlijke maatschappij geen duurzame verbetering kan verwachten en dat het slechts het werk der proletariërs kan zijn, zichzelf en daardoor de geheele maatschappij te bevrijden van het juk der heerschende klasse.
8. Dat de klassenstrijd, dien de arbeidersklasse heeft te voeren, allereerst is een economische waaraan de strijd om politieke rechten ondergeschikt is.
9. Dat in dezen strijd de arbeiders zullen moeten strijden met alle hun ten dienst staande, wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddagige middelen.
10. Dat in dezen strijd de socialisten aller landen zich met elkaar solidair moeten gevoelen.

Strijdprogramma

I. Algemeen, direkt kies- en stemrecht met geheime stemming voor allen van beiderlei geslacht, die hun 20ste jaar bereikt hebben. Het kiesrecht strekke zich uit over de vertegenwoordiging van Rijk, Provincie en Gemeente evenals over alle openbare betrekkingen. De gekozenen treden geregeld af, en zijn ten allen tijden afzetbaar. De vertegenwoordiging der minderheden wordt in beginsel aangenomen. Het referendum is verplichtend voor alle wetten. Het volk heeft het recht zelf wetten voor te stellen.

11. Afschaffing van het Koningschap en van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

III. Afschaffing van alle wetten die de vrouw benadeelen ten opzichte van den man.

IV. Afschaffing van alle wetten, die het recht van vereenigen en vergaderen en van die welke de vrije uiting van gedachten in woord of schrift belemmeren.

V. Kosteloos verplicht onderwijs tot 14 jaar met recht op onderstand in voedsel, kleeding, boeken enz. uit de openbare kas. Voortgezet kosteloos onderwijs in verband met den produktieven arbeid. Kostelooze openstelling van alle inrichtingen van middelbaar en hooger onderwijs onder dezelfde voorwaarden.

VI. Scheiding van Kerk en Staat.

VII. Kosteloze rechtspleging. Invoering van de jury. Schadeloosstelling aan hen, die onschuldig zijn veroordeeld of gevangen gehouden.

VIII. Algemeene weerplicht in plaats van de staande legers. Beslissing van internationale geschillen langs scheidsrechtelijken weg. Beslissing over oorlog en vrede door het volk.

IX. Eene trapsgewijze inkomstenbelasting voor staat en gemeente ter vervanging van alle bestaande belastingen. Eene opklimmende belasting op efenissen. Erfenissen in de zijlijn vervallen aan de gemeenschap.

X. Afschaffing der staatsschulden.

XI. Arbeidsregeling, omvattende:

1. het verbod van kinderarbeid beneden 14 jaar;
2. Het vaststellen van een werkdag van hoogstens 6 uur voor jongelieden van 14 tot 18 (met voortgezet onderwijs);
3. vaststelling van een normalen werktijd van hoogstens 8 uur voor volwassen mannen en vrouwen, met een minimaal arbeidsloon naar plaatselijke omstandigheden;
4. gelijk loon bij gelijken arbeid voor man en vrouw;
5. een onafgebroken rusttijd van 36 uur per week voor elken arbeider;
6. verbod van nachtwerk voor kinderen en jongelieden tot 18 jaar en voor volwassenen alleen toegelaten in de vakken, waar hij vereischt wordt op technische gronden;
7. waarborgen voor de vrije beschikkingen der arbeiders over hun loon (verplichte winkelnering, zweetstelsel, enz.);
8. onderhoud van ouden en gebrekkigen door de gemeenschap;
9. toezicht op arbeidswetten door mannelijke en vrouwelijke inspecteurs, gekozen door de arbeiders;
10. waarborgen van het recht van vereenigen en vergaderen der arbeiders, tegenover hun patroons:
11. arbeidsraden met uitvoerende macht te beslechting van geschillen tussen werkgevers en werklieden, gekozen voor de ééne helft door en uit patroons, voor de andere helft door en uit de arbeiders.'

Bijlage 2:

Bron: International Institute of Social History Amsterdam, Archief SDAP, inventaris nummer 0004 a: 'Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, Program'.

Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland.

PROGRAM.

De ontwikkeling der maatschappij heeft geleid tot de kapitalistische voortbrengingswijze, waarbij de grond en de andere arbeidsmiddelen zich bevinden in handen van enkele personen, tegenover welke zich de klasse heeft gevormd van hen, die, van alle bezit ontbloot, totaal van de bezittende klasse afhankelijk zijn.

Deze kapitalistische voortbrengingswijze heeft tengevolge, dat de bezittende klasse zich steeds meer verrijkt ten koste der niet-bezitters, wier armoede toeneemt met hun groeiend aantal en die worden vermeerderd met die leden van den ondergaanden middenstand, welke, door de onmogelijkheid om de concurrentie tegen het groot-kapitaal vol te houden, hun klein-bezit hebben verloren en tot proletariërs zijn gemaakt.

Toenemende werkloosheid tegenover overmatig lange arbeidsdagen; gebrek aan koopkracht bij de massa, waardoor de ontzaglijke vermeerdering van het maat-

schappelijk arbeidsvermogen haar niet ten goede komt, en de snelle opeenvolging van krisissen en faillissementen bewijzen, dat onder het stelsel der bestaande partikuliere voortbrengingswijze de menscheid de productie niet meer kan beheerschen.

Nevens deze teekenen van ondergang der bestaande voortbrengingswijze voeren de noodzakelijkheid om de machinerie op groote schaal in exploitatie te brengen, de snelle samentrekking van alle arbeidsmiddelen in handen van een steeds kleiner wordend getal personen en de vereeniging van dezen tot alle concurrentie doodende maatschappijen (trusts enz.) noodwendig tot de maatschappelijke organisatie der voortbrenging (Socialistische Maatschappij).

Onder den invloed dezer economische revolutie heeft een deel van het proletariaat zich vereenigd met het doel om de tot stand koming der socialistische voortbrengingswijze te bevorderen.

Bij dit streven stuit het op den tegenstand der bezittende klasse, die hierbij gebruik maakt van de staatsmacht, om het bestaande economische stelsel te handhaven, waarbij zij steunt op dat gedeelte van het proletariaat, dat nog niet tot bewustheid van zijne taak als revolutionnaire klasse is gekomen.

Hieruit heeft zich de klassenstrijd ontwikkeld, die zich zoowel openbaart in den strijd eener zelfstandige arbeiderspartij om de politieke macht en ter opwekking van het klassebewustzijn bij de arbeiders, als in den strijd der vakvereenigingen tegen de patroons ter verkrijging van betere arbeidsvoorwaarden.

Het is de Internationale Social-Democratie, waarin de arbeiders der geheele wereld die tot bewustzijn van hunne taak in den klassenstrijd zijn gekomen, zich hebben georganiseerd.

De Social-Demokratische Arbeiderspartij in Nederland stelt zich ten doel, ook het Nederlandsche proletariaat te doen deelnemen aan dien internationalen strijd der arbeidende klasse.

Zij wil daarbij zooveel mogelijk elke economische

of politieke beweging der arbeiders ter verkrijging van betere levensvoorwaarden zoodanig ondersteunen, dat daardoor hun klassebewustzijn wordt opgewekt en hunne macht tegenover de bezittende klasse wordt versterkt.

Zoolang het den arbeiders nog niet mogelijk is, de staatsmacht in handen te nemen, zal zij trachten, alle politieke rechten te veroveren en deze te gebruiken, zoowel om het geheele proletariaat in den klassenstrijd te organiseren als om invloed te verkrijgen op de wetgeving ter invoering van onmiddellijke verbeteringen in den toestand der niet-bezittende klasse en ter bespoediging der economische revolutie.

Uitgaande van deze beschouwingen stelt de Social-Demokratische Arbeiderspartij in Nederland het volgende:

Strijdprogram:

I. Invoering van algemeen direkt enkelvoudig kiesrecht voor mannen en vrouwen, die hun 20e jaar bereikt hebben, met geheime stemming. De stemming geschiedt op eenen daarvoor bij de wet geregelden rustdag. Vertegenwoordiging der minderheden. De gekozenen zijn lasthebbers der kiezers en ten allen tijde afzetbaar.

Afschaffing der Eerste Kamer.

Rechtstreeksche wetgeving door het volk, door invoering van het recht der burgers om wetten voor te stellen (*volksinitiatief*) en van hun recht om belangrijke maatregelen van het wetgevend lichaam goed of af te keuren (*referendum*).

Uitgebreide zelfregering der gemeenten.

II. Volledige vrijheid van vereeniging en vergadering, van woord en schrift. Strafbearstelling van hen, die inbreuk maken op deze rechten.

III. Afschaffing van alle wetten, die de vrouw politiek en economisch in ongunstiger positie plaatsen dan den man.

IV. Verplicht lager onderwijs tot het 14e jaar. Verplicht voortgezet onderwijs tot het 18e jaar. Algemeene invoering van ambachtsonderwijs. Kosteloze openstelling van alle inrichtingen van openbaar onderwijs met gratis vorstrekken der leermiddelen, en zoo noodig, van verpleging der leerlingen.

V. Kosteloze rechtspleging. Invoering der Volkjury. Schadelooze rechtspleging. Invoering der Volkjury. Schadelooze rechtspleging. Invoering der Volkjury. Schadelooze rechtspleging.

VI. Afschaffing van het militaire stelsel, invoering van algemeene weerplicht in plaats van het staatsleger. Beslissing van internationale geschillen langs scheidsrechtelijke weg.

VII. Scheiding van kerk en staat.

VIII. Sterk opklimmende belasting op de inkomsten, het vermogen en de erfenissen, met vrijstelling van lagere inkomsten en vermogens.

Invoering van het staatsrecht.

Afschaffing van alle belastingen op de noodzakelijke volksbehoeften.

IX. Landnationalisatie. Vergoeding aan de pachters, wegens door hen aangebrachte verbeteringen van den bodem. Uitbreiding van het onteigeningsrecht tot het brengen van onbebouwden grond in handen der gemeenten. Verbod van verkoop van grond door publieke lichamen aan particulieren. — Afschaffing van tienden en heerlijke rechten en van alle bevoorrechtiging in zake het jachtrecht.

X. Nationalisatie der monopolies van industrie en vervoer in het algemeen belang. — Uitvoering van rijk-, provinciale- en gemeentewerken in eigen beheer. — Vaststelling van een minimumloon en maximum arbeidstijd voor alle werklieden in dienst van openbare lichamen en bij openbare werken. — Verschaffing van productieven arbeid aan werklozen.

XI. Kosteloze geneeskundige behandeling en verpleging bij ziekte en bevalling en kosteloze begraving, waar deze worden verlangd.

Krachtige voorzorgen ten bate der algemeene ge-

zondheid en veiligheid; verbetering der arbeiderswoningen en wijken. — Strenge keuring der levensmiddelen.

XII. Een arbeidswetgeving, omvattende alle arbeiders, mannen en vrouwen, en allen arbeid, zoowel in de groot-, klein- en huisindustrie als in landbouw en veeteelt. Invoering van den achtuurigen arbeidsdag. — Verbod van loonkorting door boeten, gedwongen winkelnering enz. (*lock-out*). — Regeling van den vrouwenarbeid op den voet van gelijkheid van loon bij gelijken arbeid en in verband met de lichamelijke gesteldheid. Verbod van den arbeid van kinderen beneden 14 jaar. — Uitbreiding van de arbeidsinspectie en benoeming der inspecteurs en inspectrices door de arbeiders en arbeidsters. — Invoering van Bureaux van arbeidsstatistiek en van kamers van arbeid, met toekennung van bindende kracht aan haar besluiten. — Verzekering van arbeiders tegen ziekte en ongelukken, invaliditeit en ouderdom op kosten van den staat en de werkgevers, en onder controle van belanghebbenden. Verantwoordelijkheid der werkgevers voor alle ongelukken, den arbeider in hun dienst overkomen. — Zorg der gemeenschap voor werkloze arbeiders.

